

Layihənin istiqaməti: Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

№ 16 (2050) 20 fevral 2020-ci il

Türyançay-Göyçay hövzəsinin döyüş-səngər yerləri

1918-ci ilin əvvəllərində Cənubi Azərbaycandan Qarabağ bölgəsinə keçərək Yevlax şəhərinə daxil olan Osmanlı Türkiyəsinin 5-ci Qafqaz İslam Ordusunun bir neçə tağını (350-400 nəfərlik heyət olmaqla) Xaldan-Ərəş istiqamətində hərəkət edib birləşmiş düşmən qüvvələrinə qarşı Biğir-Qarameryəm cəbhə xəttini xeyli dərəcədə silahlı qüvvə ilə təchiz edilməsinə və bu ərazi üzrə hərbi-taktiki döyüş əməliyyatlarının aparılmasına nail olmuşlar. Görkəmli sərkərdə Nuru paşanın başçılığı ilə Türyançay-Göyçay çayı hövzələrində hərəkət edən bu qüvvələrin hərbi-döyüş yolu Ərəş-Göyçay qezalarında iki yəndə keçmişdir:

-Xaldan-Ərəş (Üçqovaq)-Xosrov-Mirzəhüseynli-Ərəb-Biğir cəbhə xətti üzrə;

-Bozdağ-Ərəbocağı-Hüşün ("Hacıölən dağı")-Kükəl kəndləri-Surxay dağı- Girdədül (Qəbələ nahiyəsində hayların yaşadığı kənd, hayların bur hücum istiqaməti buradan olmuşdur) cəbhə xətti üzrə;

1918-1920-ci illərdə Ərəş qəzasında ağır döyüşlərin (quldurlar Üçqovaq kəndində qadınları və uşaqları ağır işkəncələrlə qətlə yetirmişlər) və gərgin cəbhə xəttinin olmadığına baxmayaraq hərbi-strateji və siyasi əhəmiyyət baxımından (azğınlaşmış Amazapsın və Korqanovun silahlı quldur dəstələrini zərərsizləşdirməklə) bu ərazi müəyyən məqsəd daşmışdır:

-hələdici Qarameryəm-Biğir cəbhə xəttini gücləndirmək;

-birləşmiş düşmən qüvvələrinin Qəbələ-Zaqatala döyüş xəttini ələ keçirməyə imkan verməmək (bu məqsədlə Üçqovaq-Dəhnəxəlil-Soltannuxa məntəqələrində müdafiə mövqeləri gücləndirilmişdir);

-İsmayılı-Lahic cəbhə xəttini qoruyub saxlamaqla düşmənin Quba qəzasına hərbi yürüşünün qarşısını almaq;

Ərəş qəzası hüduqlarında 5-ci Qafqaz İslam Ordusunun heyətinin qısamüddətli qərargahı indiki Ağdaş şəhərinin mərkəzindəki 1881-ci ildə tikilmiş "Qarabəy karvansarayı"nda yerləşib. Bu müddət ərazində onlar həm də yerli özünümüdafiə qüvvələrinin formalaşdırılmasını, təşkil edilməsini və dəstəyə cəlb edilən cavanlara hərbi təlimlərin öyrədilməsini təmin etmişlər. Ağdaş şəhər sakini Hacı Rafiq Yusif oğlu Nəbiyevin (1938) söylədiyinə görə yerli özünümüdafiə dəstələrinin ("qarapapaqlıların") üzvü olan atası Yusif Hacı Şavəddin oğlu (1895-1961) bildirmişdir ki, türk zabitləri hərbi təlimlər zamanı yerli döyüşçülərə hirsələndə deyirdilər:

-Adə, həpənd oğlu, həpənd, kəlin samını arabaya tez bağla, cəld ol, düşmən bizi haqladı.

Hay silahlı quldurlarının Ərəş qəzasında törətdiyi vəhşiliklərə yardımçı olan Nemətabad kəndində (həmin dövrdə bu kənd "erməni Nemətabad kəndi" adlanıb) yaşayan 20 hay ailəsinin adı çəkilir. Ağdaş-Xaldan avtomobil yolundan 3 km aralıda yerləşən bu kəndə hayların köçürülməsi qəzanın ticarət mərkəzi olması ilə bağlı olub, XIX əsrin əvvəllərində. Nahiyənin Pirəli kəndində də Qarabağdan gəlmiş bir neçə hay ailəsi yaşayırdı.

İndi bu kənd Yenikənd adlanır.

Qəzanın Şəmsabad kənd sakini Məhəmməd Rəhim oğlu Abdullayevin (1897-1975) xatirəsinə görə bu kəndin girəcəyində, Xaldan-Göyçay yolunun üstündə, kəndə ayrılan yolun üstündə Nuru paşanı əslən bu kənddən olan (onun məzarı kənd qəbiristanlığında-

dır) Azərbaycan Cumhuriyyəti parlamentinin üzvü olan, "Müsavat"çı Muxtar İsmayıl oğlu Əfəndiyev (01.01.1880-19.10.1975) qarşılımışdır. Bu görüşdə ətraf kəndlərdən Ucar və Yevlax nahiyələrinə üz tutmuş dinc sakinlərin geri qaytarılması müzakirə edilmişdir. Şəmsabad kənd sakini Əbdülkərim Zəkəriyyə oğlu (1893-

1943) mahir atıcı və cəsur döyüşçü kimi Türk Ordusunun tərkibində Biğir-Qarameryəm cəbhəsində döyüşmüşdür. Bu cəbhədə və döyüşlərdə iştirak edən yerli döyüşçü dəstələrinin (Göyçay qəzasının əksər kəndlərindən burada iştirakçılar olub) hərbi-hazırlıq təlimləri Göyçay qəzasının Ərəbcəbirri kəndində keçirilmişdir.

5-ci Qafqaz İslam Ordusunun bir heyəti Türyançay çayının sol sahilində olan Hüşün kəndində "Hacıölən dağı"nın ətəyində iri gövdəli tut ağacının ətrafında düşərgə salmışdılar. Bu kəndin sakini İsfəndiyar Paşa nəvəsi (1882-1952) Qəbələdən gəlmiş və burada general Nuru paşa ilə qarşılaşıb. Sərkərdə ona kəndin ağsaqqalı

Həmid Əli oğlunun (1879-1953) onunla görüşmək xəbərini çatdırmağı tapşırır. Xəbər ünvanına çatır. Türk Ordusunun 350-400 nəfərlik heyətini qəbul edən Həmid Əli oğlu bütün təminatı yüksək səviyyədə yerinə yetirir. Bu xidmətin müqabilində Nuru paşa bir məktub yazır: "Bu məktubu təqdim edən yüksək hörmətə layiqdir. Kime

oyulmuş qara oyuq) qalmaqdadır. Göyçay şəhər sakini Akif Ağasəf oğlu Əfəndiyev (1935) söhbət edir ki, atam, Ağasəf Məhyəddin oğlu Əfəndiyevin (1896-1994) dediyinə görə bir gün Bərgüşad bazarında (Kürdəban kəndindən 3 km aralıda, dəmiryolu stansiyası yaxınlığında, həftədə bir də-çay içir. Məni çağırırdı yanına və dedi ki, cocuq, get, o kənardə duran adamları çağır gəlsin. Dedi ki tapşırıqı yerinə yetirdim. Həmin adam gələnlərə bildirdi ki, vaqonda yük var, onu anbara boşaltmaq lazımdır (məhsul düyü, un, ərzaq və paltar idi, camaata paylanılacaqdı). Hamı yükü boşaltdı anbara, qapını bağlatdırdı və açarı verdi bir türk əsgərinə.

Sonra üzünü tutdu mənə:

-Cocuq, limon tapa bilərsənmi?

Mənə bir yəhərli at verdi. Mən atla çaparaq gəldim 4 km aralıdakı Məlikli kəndinə, bəy ailəsi olan Fərrux Qaziyevin (1856-1948) evinə, onun limon ağacı var idi, dörd ədəd limon gətirdim.

-Afərin cocuq, igid cavana oxşayırsan. Bu atı yəhər qarışıq bağışlayıram sənə, üstündə beşatılan darağı ilə bircə, bu hədiyyələrə oturduğun açılıb-yılan mizi də əlavə etmişdir.

Bu adam-böyük sərkərdə Nuru paşa idi.

Göyçay qəzası ərazisində hərbi-strateji əhəmiyyət daşıyan Biğir-Qarameryəm cəbhə xəttindəki döyüşlərə bilavasitə rəhbərlik edən Nuru paşanın qərargahı Aşağı Qarameryəm kəndində Bəbir Kərbəlayi Cəbi oğlu Dəmirovun (1882-1937) evində olub. Paşanın istifadə etdiyi torlu miz, güzgü, döz masası, əsgər-zabit heyətin işlətdiyi samovar... axır illərdə qorunub saxlanılırdı. Birləşmiş düşmən ordusuna

qarşı vuruşan Aşağı Qarameryəm kəndi üzrə yerli müdafiə qüvvələrinin üzvlərindən Seyid Mir Kazım Mir Məhəmmədli oğlu (1873-1943), Məşədi Yəhya Məhəmməd oğlu (1895-1975), Cabbar Məşədi Şıxı oğlu (1904-1983, 1937-ci ildə Qırğızistana sürgün edilib), Kərim Məşədi Şıxı oğlu (1904-1983), Sarı Kərim oğlu (1873-1937), Ağasəf Məhyəddin oğlu (1896-1994), Kərbəlayi Mehdi Allahverdi oğlu (1873-1953)... xüsusilə fərqlənmişlər.

1918-1920-ci illərdə erməni-rus quldur dəstələrinə qarşı Osmanlı Türkiyəsinin ordusunun tərkibində, eləcə də ayrılıqda döyüşən yerli müdafiə qüvvələrinin üzvlərini 1930-cu illərdə hakimiyyətdə olan həmin quldurlar "sosialist quruluşuna qarşı çıxdığına görə" adı altında mühakimə etmiş, 1936-1937-ci illərdə ya güllələmiş, ya da sürgünə göndərmişlər.

Bu cür məhkəmə Bəbir Kərbəlayi Cəbi oğluna qarşı da qurulanda həmkəndlisi üzünə durub hikkə ilə qışqırırmış:

-1918-ci ilin avqust ayında ermənilərə atəş açdığın mauzeri qaytar, qoy ortalığa...

(Yazının hazırlanmasında Ağdaş rayonu, Şəmsabad kənd sakini Mirpaşa Miri oğlu Rəhimovun (1956) və Göyçay şəhər sakini Ənvər Bəbir oğlu Cəbiyevin (1928) məlumatlarından istifadə edilib.)

**Qismət Yunusoğlu,
BDU-nun müəllimi**

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ
İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN
MALİYYƏ DƏSTƏYİ İLƏ DƏRC OLUNUR